

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากกระแสความเปลี่ยนแปลงบริบทของสังคมไทย ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้ประเทศไทยต้องปรับเปลี่ยนการบริหารราชการแผ่นดิน ให้มีการมอบอำนาจไปยังภูมิภาคและท้องถิ่น และมีการบริหารจัดการภายในท้องถิ่นโดยประชาชนในท้องถิ่น ตามรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ปีพุทธศักราช 2550 (รัฐธรรมนูญ, 2550) ที่กำหนดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารงานส่วนท้องถิ่น และกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพิ่มขึ้น สามารถกำหนดทิศทางในการพัฒนาท้องถิ่นของตนได้ตามที่ตนเองต้องการ ทั้งนี้เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของกลุ่มคนที่รวมกันเป็นกลุ่ม ที่เรียกว่า “ชุมชน”

การดำเนินงานกว่า 40 ปีที่ผ่านมา ยังคงประสบปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการส่งเสริมการปกครองของประชาชนด้วยตนเองในระดับท้องถิ่น โดยเริ่มมีปัญหามาตั้งแต่การกำหนดนโยบายของรัฐบาล ที่มาจากการเลือกตั้ง มักจะมุ่งเน้นการพัฒนาท้องถิ่น ที่เป็นไปตามนโยบายของพรรคตน และเพื่อเป็นฐานคะแนนเสียงของตน ซึ่งบางครั้งไม่ได้เป็นไปตามความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง ความรู้ความเข้าใจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ยังคงพัฒนาไปตามศักยภาพของตนเอง จัดสรรงบประมาณโดยการแบ่งเป็นสัดส่วนที่เท่ากัน โดยไม่คำนึงถึงปัญหาที่มีความเร่งด่วนในการดำเนินการ ทำให้สูญเสียโอกาสการพัฒนาในบางเรื่องไป นอกจากนี้ ปัญหาการจัดการภายในชุมชน องค์ความรู้ ความรับผิดชอบ จิตสำนึกของประชาชนในชุมชน ยังคงมีอยู่น้อย ประกอบกับสถานการณ์ทางด้านเศรษฐกิจของโลกที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ประเทศที่กำลังพัฒนาต้องชะลอและปรับตัว

การพัฒนาท้องถิ่น เริ่มกระทำจากระดับล่างขึ้นสู่ระดับบน แม้ว่านโยบายของรัฐบาลส่วนใหญ่ จะมุ่งเน้นการทุ่มเททรัพยากรต่าง ๆ ลงสู่ตำบลหมู่บ้านเพื่อให้ชนบทเกิดการพัฒนาและเจริญทัดเทียมกับในเมือง แต่ความเจริญที่เกิดขึ้นก็ยังไม่มากและไม่ทั่วถึง เนื่องจากทรัพยากรมีจำนวนจำกัด แต่ชุมชนตามตำบลหมู่บ้านจำต้องรอรับความช่วยเหลือมีเป็นจำนวนมาก ชุมชนที่ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลก็มักจะมีสภาพของชุมชนเข้มแข็งเพียงช่วงเวลาที่ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐเท่านั้น เมื่อทรัพยากรหมดหรือหน่วยงานของรัฐถอนตัวออกชุมชนนั้น ก็จะกลับไปสู่สภาพอ่อนแอเหมือนเดิม ประเทศไทยจึงต้องเผชิญกับวิกฤตทั้งปัญหภายในและภายนอก ซึ่งเป็นผลทำให้ การพัฒนาประเทศกระทำได้ล่าช้า

จากปัญหาดังกล่าว ทวีศักดิ์ นพเกษร (2541, หน้า 7-13) ได้กล่าวถึงวิกฤตสังคมไทย 2540 ไว้คือ วิกฤตด้านเศรษฐกิจ เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากค่าเงินบาท ที่ไม่สร้างภูมิคุ้มกัน ทางด้านธุรกิจที่ดี วิกฤตการณ์ด้านสังคมเกิดจากผลกระทบทางด้านระบบเศรษฐกิจ ทำให้ โครงสร้างสังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงปรับตัวของระบบต่าง ๆ จึงทำให้ไม่ได้สัดส่วนกับการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจการเงินการคลัง ก่อให้เกิดภาวะยุ่งยากสับสน ที่เรียกว่า การปรับตัวไม่ทันกันของวัฒนธรรม (Cultural Lag) นำไปสู่ความไม่โปร่งใสและยุ่งยากสับสนในสังคม (Disorganization) ประชาชนส่วนใหญ่ยังใช้สิทธิเลือกตั้งในลักษณะประชาธิปไตยแบบพึ่งพา ซึ่งเป็นการเลือกบุคคลเพื่อหวังให้ทำหน้าที่เป็นที่พึ่งทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนทุกเรื่อง ขาดจิตสำนึกสาธารณะในการมีส่วนร่วมทางสังคม การเมือง และการตรวจสอบระบบการเมืองและราชการ ระบบยุติธรรมและความปลอดภัยไม่เอื้อต่อการพัฒนาคนและสังคม การรวมศูนย์อำนาจในส่วนกลางทำให้ไม่สามารถปรับตัวได้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลก การไม่เอื้อต่อผู้ด้อยโอกาสและการมีส่วนร่วมของประชาชน ทำให้ภาคสังคมและชุมชนไม่เข้มแข็ง ขาดจิตสำนึกสาธารณะร่วมกัน ขาดวิสัยทัศน์มุ่งผลประโยชน์ระยะสั้น ตัดสินปัญหาด้วยความรู้สึกและความเชื่อมากกว่าข้อมูลหลักการและเหตุผล

เช่นเดียวกัน ประเวศ วะสี (2541, หน้า 6-9) ได้วิเคราะห์สาเหตุของวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจสังคมไทย ในแง่มุมต่าง ๆ แบบองค์รวม ว่ามีสาเหตุปัจจัยอยู่ 5 สาเหตุ คือความอ่อนแอทางศีลธรรม ความอ่อนแอทางปัญญา ความอ่อนแอของระบบเศรษฐกิจ ความอ่อนแอของระบบรัฐ และ ความอ่อนแอของสังคม และยังได้วิเคราะห์ต่อไปถึงสาเหตุปัจจัยทั้ง 5 ล้วนเป็นตัวทำลายฐานของสังคมไทยอย่างรุนแรง คือ ทำลายฐานทางสังคม ทำลายฐานทางวัฒนธรรม ทำลายฐานทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ และทำลายฐานทางจิตวิญญาณ

ชุมชนเข้มแข็ง มีการกล่าวถึง ในฐานะเป็น ทางเลือกสำคัญของการพัฒนา ที่มีต่อกระบวนการพัฒนา โดยเน้นคนเป็นศูนย์กลางตามหลักปรัชญาของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 การเพิ่มศักยภาพของคนและชุมชนให้เข้มแข็ง มีความพร้อมในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน อันเป็นแนวทางการพัฒนาที่ต่อเนื่องมาถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ซึ่งมีเป้าหมายการพัฒนาเพื่อสร้างสังคมที่พึงประสงค์ เป็น “สังคมคุณภาพ สังคมแห่งภูมิปัญญา สังคมสมานฉันท์เอื้ออาทร” มีกระบวนการทำงานที่ยึด “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญานำทาง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545) จนกระทั่งปัจจุบัน เข้าสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 - 2554) ที่กำหนดวิสัยทัศน์ของประเทศไทยคือ “มุ่งพัฒนาสู่สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน (Green and Happiness Society) คนไทยมีคุณธรรมนำความรอบรู้ รู้เท่าทันโลก

ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมสันติสุข เศรษฐกิจมีคุณภาพเสถียรภาพและเป็นธรรม สิ่งแวดล้อมมีคุณภาพและทรัพยากรธรรมชาติยั่งยืน อยู่ภายใต้ระบบบริหารจัดการประเทศที่มีธรรมาภิบาล ดำรงไว้ซึ่งระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และอยู่ในประชาคมโลกได้อย่างมีศักดิ์ศรี” ทั้งนี้ได้ให้ความสำคัญต่อปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นปรัชญาแนวทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ

ในขณะที่ อุทัย คุลเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540) ได้กล่าวถึงลักษณะที่แสดงถึงความอ่อนแอของชุมชนไทย คือ สภาพที่ชุมชนสูญเสียความเป็นปึกแผ่น คือ ต่างคนต่างอยู่ ต่างทำมาหากิน ขาดความร่วมมือร่วมใจ มุ่งความอยู่รอดของตนมากกว่าของชุมชน มีการอพยพย้ายถิ่นทั้งชั่วคราวและถาวร ในทางจิตวิญญาณ คือ น้ำใจความเอื้ออาทรกัน ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อแบ่งปันกัน ความรักในชุมชนลดน้อยลง สภาพที่ชุมชนพึ่งพิงภายนอกสูง ถูกปัจจัยภายนอกควบคุมและกำหนดความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ การศึกษา รูปแบบการบริโภค การพักผ่อนหย่อนใจ ค่านิยม – ความเชื่อ การรักษาพยาบาล ฯลฯ อำนาจในการต่อรองต่ำ หรือมีอิสระในการเลือกและตัดสินใจน้อย สภาพปัญหาต่างๆ เกิดขึ้น โดยที่ชุมชนควบคุมและแก้ไขเองได้ยาก หรือได้น้อย ตลอดจนพัฒนาการของชุมชนในด้านต่างๆ ถูกทำลาย หรือถูกละทิ้งให้ชะงักงัน สักยภาพและภูมิปัญญาของท้องถิ่นสูญหายไป หรือถูกมอดทิ้ง ไม่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ชุมชนจึงอยู่ในสภาพขาดรากฐานและพัฒนาการของตนเอง

โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่บริเวณแนวชายแดนไทย ในทั่วทุกภาค ยังต้องให้ความสำคัญในการพัฒนา และสร้างความเข้มแข็งของชุมชนให้เกิดขึ้นโดยเร็ว แต่อย่างไรก็ตาม การดำเนินการนั้นไม่สามารถดำเนินการไปพร้อมๆ กัน ได้ เพราะ ในแต่ละพื้นที่ ต่างก็มีปัญหาที่แตกต่างกันไป ซึ่งขึ้นอยู่กับบริบทของปัญหาในแต่ละพื้นที่ โดยเฉพาะปัญหาด้านความมั่นคงตามแนวชายแดน ที่จำเป็นต้องสร้างชุมชนเพื่อหมายแนวเขตแดนของประเทศที่มีอาณาเขตติดกับประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อรักษาไว้ซึ่งอธิปไตย บูรณภาพแห่งดินแดนของชาติไว้ แต่ที่สำคัญคือ จะต้องเกิดขึ้นจากความต้องการของประชาชน

การดำเนินการต่อชุมชนชายแดน แต่เดิมอยู่ในความรับผิดชอบของโครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากต่างประเทศ เป็นโครงการที่รัฐบาลได้จัดทำขึ้น เพื่อช่วยเหลือราษฎรไทย ที่ได้รับผลกระทบจากการสู้รบ บริเวณแนวชายแดน โดยยึดหลักการดำเนินงาน 3 ระบบ คือ ระบบประชากร ระบบป้องกัน และระบบพัฒนา ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย ให้เข้ามาผนึกกำลังร่วมกันในการป้องกันแก้ไขปัญหาและพัฒนาพื้นที่ดังกล่าว ตามยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพคน ชุมชน และพื้นที่เป้าหมายชายแดน และการผนึกกำลังเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงบริเวณชายแดน ยุทธศาสตร์การ

พัฒนาความร่วมมือชายแดน กับประเทศเพื่อนบ้าน และยุทธศาสตร์การบริหารจัดการมุ่งเน้นการเพิ่มประสิทธิภาพ ซึ่งในเวลาต่อมา กองกำลังบูรพาในฐานะหน่วยรับผิดชอบพื้นที่ตามแนวชายแดน ได้จัดตั้งโครงหมู่บ้านเข้มแข็งคู่ขนานชายแดนไทย – กัมพูชา ปัจจุบัน จัดตั้งได้แล้ว 54 หมู่บ้าน ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณ จาก จังหวัดสระแก้วและกระทรวงการต่างประเทศ

ในปัจจุบัน ปัญหาแนวชายแดนส่วนใหญ่ ได้มีการพัฒนารูปแบบและขยายผลความรุนแรงโดย ในเรื่อง ปัญหาภัยคุกคามจากยาเสพติด ปัญหาความยากจน ปัญหาการทุจริต ปัญหาแรงงานต่างชาติ ผิดกฎหมาย ปัญหาผู้อพยพหลบหนีเข้าเมือง โรคติดต่อร้ายแรงที่ติดมากับผู้อพยพ อิทธิพลอำนาจมืด ปัญหาการก่อการร้าย ปัญหาความขัดแย้งทางสังคม และปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาการก่อการร้ายใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันของทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติ และคาดว่าจะขยายความรุนแรงต่อไป หากไม่เร่งป้องกันและแก้ไข โดยเฉพาะบริเวณแนวชายแดนไทย - กัมพูชา ในพื้นที่จังหวัดสระแก้ว ที่มีอาณาเขตทางพื้นดินที่ติดต่อกัน เป็นระยะทางยาวถึง 165 กิโลเมตร แบ่งเขตแดนตามหลักเขตที่เป็น ไปตามสนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ค.ศ. 1904 และ 1907 ปัจจุบัน ยังไม่สามารถตกลงเขตแดนระหว่างกันได้ในบางพื้นที่ ประชาชน ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดน และมีที่ทำกินอยู่ติดชิดชายแดน ไม่สามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้ เนื่องจากความไม่ปลอดภัย และ พื้นที่แห้งแล้ง

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัย ต้องการศึกษาสภาพความเป็นไปของชุมชนตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชาในเขตพื้นที่จังหวัดสระแก้ว ซึ่งปัจจุบัน มีโครงการที่เกี่ยวกับหมู่บ้านตามแนวชายแดน คือโครงการหมู่บ้านเข้มแข็งคู่ขนานไทย – กัมพูชา ซึ่งดำเนินการร่วมกับฝ่ายกัมพูชา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความร่วมมือกับระดับท้องถิ่นชายแดน โดยเฉพาะปัญหายาเสพติด ปัญหาตามแนวชายแดนในเรื่องที่เกี่ยวกับ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การพัฒนาคุณภาพชีวิตและการจัดระเบียบพื้นที่ชายแดน

ผู้วิจัยจึงได้นำเอาตัวแบบของชุมชนเข้มแข็งที่ได้รับการพัฒนามาจากนักวิชาการทั้งในประเทศและต่างประเทศ มาพัฒนาเป็นรูปแบบชุมชนเข้มแข็งที่ต้องการ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและศักยภาพของชุมชนตามแนวชายแดนที่ต้องการศึกษา ทั้งนี้ได้ตั้งคำถามสำหรับการวิจัยครั้งนี้ คือ ระดับความเข้มแข็งของชุมชนของหมู่บ้านตามแนวชายแดน มีมากน้อยเพียงไร อะไรเป็นปัจจัยและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง และจะสามารถพัฒนาชุมชนที่เข้มแข็งไปสู่ชุมชนที่ยั่งยืนได้หรือไม่ ด้วยแนวทางอย่างไร เพื่อที่จะทำให้ชุมชนนั้นๆ สามารถพัฒนาด้วยตัวของตัวเอง โดยสมาชิกในชุมชน มีศักยภาพในการจัดการทุกเรื่องของชุมชน มีความต่อเนื่องและสามารถรักษาสถานภาพความยั่งยืนของตนเอง ไว้ยาวนานเท่านั้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาระดับความเข้มแข็งของชุมชนของหมู่บ้านตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา ในเขตพื้นที่จังหวัดสระแก้วเพื่อพัฒนาไปสู่ชุมชนยั่งยืน
2. เพื่อศึกษาถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนของหมู่บ้านตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาในเขตพื้นที่จังหวัดสระแก้วเพื่อพัฒนาไปสู่ชุมชนยั่งยืน
3. เพื่อศึกษาแนวทางพัฒนา ชุมชนเข้มแข็งของหมู่บ้านตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาในเขตพื้นที่จังหวัดสระแก้วไปสู่การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

สมมติฐานการวิจัย

ชุมชนหมู่บ้านเข้มแข็งตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา ในเขตพื้นที่จังหวัดสระแก้ว สามารถพัฒนาไปสู่ชุมชนที่ยั่งยืนได้ โดยได้กำหนดสมมติฐานในการวิจัย ดังนี้

1. ชุมชนเข้มแข็งตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา ในเขตพื้นที่จังหวัดสระแก้ว มีความสัมพันธ์กับชุมชนที่ยั่งยืน
2. ชุมชนหมู่บ้านเข้มแข็งตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชาในเขตพื้นที่จังหวัดสระแก้ว เป็นปัจจัยสาเหตุหรืออิทธิพลที่สามารถทำนายต่อชุมชนที่ยั่งยืน

ขอบเขตของการวิจัย

1. เป้าหมายของการวิจัย

การศึกษาเรื่อง การเสริมสร้างชุมชนหมู่บ้านเข้มแข็งตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา ในเขตพื้นที่จังหวัดสระแก้ว เพื่อพัฒนาไปสู่ชุมชนยั่งยืน เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสอบถาม และข้อมูลความคิดเห็นของกลุ่มเป้าหมายต่างๆ โดยทำการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างจำนวน 540 คน โดยวิธีสุ่มจากชั้นภูมิที่ไม่ได้สัดส่วนกับขนาด (Disproportionate to Size) จากกลุ่มประชากรหมู่บ้านตามโครงการหมู่บ้านเข้มแข็งคู่ขนานชายแดนไทย - กัมพูชา จำนวน 54 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 10 คน ในพื้นที่อำเภอ ตาพระยา โคกสูง อรัญประเทศ และอำเภอคลองหาด จังหวัดสระแก้ว โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1.1 หมู่บ้านชายแดนในพื้นที่อำเภอ ตาพระยา	จำนวน 12	หมู่บ้าน
1.2 หมู่บ้านชายแดนในพื้นที่อำเภอ โคกสูง	จำนวน 13	หมู่บ้าน
1.3 หมู่บ้านชายแดนในพื้นที่อำเภอ อรัญประเทศ	จำนวน 24	หมู่บ้าน
1.4 หมู่บ้านชายแดนในพื้นที่อำเภอ คลองหาด	จำนวน 5	หมู่บ้าน
รวม	54	หมู่บ้าน

2. แหล่งข้อมูล และผู้ให้ข้อมูล

ผู้วิจัยทำการศึกษาทั้งหมดทุกชุมชนหมู่บ้าน จำนวน 54 หมู่บ้าน โดยจะลงศึกษา กับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่ม ผู้อาวุโส พระ ครู และเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นของรัฐ การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง ได้พิจารณาออกแบบสอบถามให้กับแหล่งข้อมูล จำนวนหมู่บ้านละ 10 คน

3. ตัวแปร/ประเด็นหลักที่มุ่งศึกษา

3.1 ตัวแปร

3.1.1 ตัวแปรอิสระ คือ องค์ประกอบชุมชนเข้มแข็ง ได้แก่ ชุมชนแห่งการเรียนรู้ ชุมชนที่มีศักยภาพพึ่งตนเอง ชุมชนที่มีความปลอดภัยและสันติภาพ ชุมชนที่มีภาวะผู้นำเข้มแข็ง ชุมชนที่มีเครือข่าย และชุมชนที่มีจิตวิญญาณ

3.1.2 ตัวแปรตาม คือ องค์ประกอบชุมชนที่ยั่งยืน ได้แก่ ชุมชนเพื่อการพัฒนา มนุษย์ ชุมชนเพื่อการพัฒนาสีเขียว ชุมชนเพื่อการพัฒนาสร้างสรรค์ และชุมชนเพื่อการการพัฒนา สังคม

3.2 ประเด็นหลักที่มุ่งศึกษา

3.2.1 การวัดระดับความเข้มแข็งของชุมชน

3.2.2 ปัจจัยและเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง

3.3.3 สภาพการดำเนินงานเพื่อพัฒนาชุมชนเข้มแข็งไปสู่ชุมชนที่ยั่งยืน

3.4.4 การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งจะสามารถพัฒนาไปสู่ชุมชนที่ยั่งยืนได้

ข้อจำกัดการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาภายหลังที่โครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย - กัมพูชา ได้จบโครงการไปแล้ว แต่ปัจจุบัน ยังคงดำเนินการในรูปแบบของหมู่บ้านที่อยู่ในความดูแลของส่วนราชการระดับภูมิภาค และมืองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุนการพัฒนา และได้รับการดูแลด้านความมั่นคงตามแนวชายแดนจากกองกำลังบูรพา ซึ่งได้มีการจัดตั้งโครงการหมู่บ้านเข้มแข็งคู่ขนานชายแดนไทย - กัมพูชา จึงทำให้การศึกษาคครั้งนี้ เป็นการศึกษาในลักษณะมองถึงความยั่งยืนของชุมชนชายแดน ที่อาจจะแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์และสภาพแวดล้อมของพื้นที่

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. ความหมายของเรื่องที่วิจัย

1.1 การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง การขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดจากศักยภาพของชุมชนตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา ในเขตพื้นที่จังหวัดสระแก้ว ที่แสดงออกมาให้เห็น ในเรื่อง ชุมชนแห่งการเรียนรู้ ชุมชนที่มีศักยภาพพึ่งตนเอง ชุมชนที่มีความปลอดภัยและสันติภาพ ชุมชนที่มีภาวะผู้นำเข้มแข็ง ชุมชนที่มีเครือข่าย และชุมชนที่มีจิตวิญญาณ

1.2 การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาชุมชนที่มีความสามารถในการจัดการภายในชุมชนของตนเองได้ มีความต่อเนื่อง ในการพัฒนา เพื่อรักษาไว้ซึ่งความสมดุลในระบบที่แสดงออกมาให้เห็นในเรื่อง ชุมชนเพื่อการพัฒนาคน ชุมชนเพื่อการพัฒนาสีเขียว ชุมชนเพื่อการพัฒนาสร้างสรรค์ และชุมชนเพื่อการพัฒนาสังคม

1.3 หมู่บ้านตามแนวชายแดน หมายถึง หมู่บ้านที่มีอาณาเขตติดกับ ประเทศเพื่อนบ้าน โดยมีที่ตั้งของหมู่บ้านห่างจากชายแดนไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน ไม่เกิน 5 กิโลเมตร

1.4 ชายแดนไทย - กัมพูชา ในเขตพื้นที่จังหวัดสระแก้ว หมายถึง อาณาเขตของประเทศไทยด้านตะวันออก ที่ติดกับประเทศกัมพูชา ตั้งแต่ หลักเขตแดนที่ 28 - หลักเขตที่ 51 - แนวคลองน้ำใส - ปลายแหลมหนองเอี่ยน จนถึง แนวเขาดำร็อก ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอตาพระยา โกลสูง อรัญประเทศ และ อำเภอลองหาด จังหวัดสระแก้ว มีความยาวตลอดแนวชายแดน 165 กิโลเมตร

2. ความหมายของตัวแปรที่เป็นองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง

2.1 ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึงการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดจากองค์ประกอบชุมชนเข้มแข็งคือชุมชนแห่งการเรียนรู้ ชุมชนที่มีศักยภาพพึ่งตนเอง ชุมชนที่มีความปลอดภัยและสันติภาพ ชุมชนที่มีภาวะผู้นำเข้มแข็ง ชุมชนที่มีเครือข่าย และชุมชนที่มีจิตวิญญาณ

2.2 ชุมชนแห่งการเรียนรู้ หมายถึง ชุมชนที่มีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยพิจารณาในเรื่องการติดต่อสื่อสาร กระบวนการเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้จากภายนอก ดังนี้

2.2.1 การติดต่อสื่อสาร หมายถึง การพิจารณาถึงสถานที่พบปะหารือสนทนาอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ความถี่ของงานประเพณี เทศกาลและพิธีกรรมในชุมชน การสนทนาและการยอมรับฟังความคิดเห็นจากคนนอกชุมชน และการกระจายข่าวสารของชุมชน

2.2.2 กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การพิจารณาถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองการเรียนรู้เป็นทีมด้วยการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ การเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเองและการเรียนรู้จากประสบการณ์ความสำเร็จของผู้อื่น

2.2.3 การถ่ายทอดความรู้ หมายถึง การพิจารณาถึงการถ่ายทอดความรู้ อุดมการณ์วัฒนธรรม ในเรื่องการส่งเสริม การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ของชุมชน การถ่ายทอดทักษะทางสังคม การถ่ายทอดความรู้เชี่ยวชาญด้านอาชีพ และการถ่ายทอดความรู้ด้านสุขภาพและคุณภาพชีวิต

2.2.4 การเรียนรู้จากภายนอก หมายถึง การพิจารณาถึงการศึกษาดูงาน การเชิญวิทยากรบรรยาย การเรียนรู้จากสื่ออื่นๆ และ การเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ๆ

2.3 ชุมชนที่มีศักยภาพพึ่งตนเอง หมายถึง ชุมชนที่มีความสามารถในการพึ่งตนเองในเรื่องการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชุมชน การพึ่งตนเองทางการเมือง การพึ่งตนเองด้วยทุนสังคม และการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

2.3.1 การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชุมชน หมายถึง การพิจารณาถึงการมีระบบการออมของครอบครัวและชุมชน มีสภาพการดำรงชีวิตและจัดการชุมชนอย่างพอเพียง ผลผลิตของชุมชนมีความหลากหลายและมีคุณภาพเชื่อถือได้ และการมีระบบเงินทุนหมุนเวียนภายในชุมชน

2.3.2 การพึ่งตนเองทางการเมือง หมายถึง การพิจารณาถึงมีความสามารถในการเจรจาและสร้างอำนาจต่อรอง มีการปรึกษาหารือเพื่อการตัดสินใจกับปัญหาของชุมชน มีระบบความยุติธรรมในชุมชน และมีการตรวจสอบระบบการบริหารงานของชุมชน

2.3.3 การพึ่งตนเองด้วยทุนทางสังคม หมายถึง การพิจารณาถึงการยึดถือหลักธรรมในศาสนาในบุคคล เกิดความรัก ห่วงใย เอื้ออาทร ต่อกันเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นในชุมชน มีกลุ่ม องค์กรชุมชน ประชาสังคม และอาสาสมัครชุมชน มีการนำเอาทรัพยากรของชุมชนมาใช้อย่างคุ้มค่าเกิดประโยชน์สูงสุด และมีวัฒนธรรมและประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

2.3.4 การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การพิจารณาถึง การเข้าร่วมกิจกรรมสาธารณะด้วยความสมัครใจ มีอิสระและโอกาสในการแสดงความคิดเห็น ร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงานและร่วมประเมินผล รู้สึกถึงความเป็นเจ้าของและรับผิดชอบต่อชุมชน

2.4 ชุมชนที่มีความปลอดภัยและสันติภาพ หมายถึง ชุมชนที่มีความปลอดภัยและมีสันติภาพในเรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การพัฒนาคุณภาพชีวิต ระบบป้องกันในชุมชน และการมีความสุขในชุมชน

2.4.1 ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน หมายถึง การพิจารณาถึงการมีสถิติการเกิดอุบัติเหตุในชุมชนน้อย มีสถิติการเกิดอาชญากรรมในชุมชนน้อย มีปัญหาอาชญากรรมในชุมชนน้อย และไม่มี การสร้างอิทธิพลในพื้นที่ที่ไม่เป็นธรรม

2.4.2 การพัฒนาคุณภาพชีวิต หมายถึง การพิจารณาถึงการได้รับการดูแลในเรื่องสุขภาพอนามัย โรคภัยไข้เจ็บและเวชกรรมป้องกัน ได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง มีสวัสดิการภายในชุมชน มีการพัฒนาปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชนที่ดีและสวยงาม

2.4.3 ระบบป้องกันในชุมชน หมายถึง การพิจารณาถึงการมีการจัดระบบเฝ้าระวังในชุมชน เวรยาม อาสาสมัครตำรวจบ้าน มีการยอมรับต่อกฎ ระเบียบ ข้อบังคับในชุมชน มีระบบการแจ้งเตือนภัย/สัญญาณเตือนภัย และมีการให้ความรู้ด้านความปลอดภัยแก่ชุมชน

2.4.4 การมีความสุขในชุมชน หมายถึง การพิจารณาถึงการมีความสัมพันธ์ในครอบครัวที่แน่นแฟ้นและอบอุ่น มีรายได้และมีอาชีพที่มั่นคง มีความสมานฉันท์รู้จักสามัคคีในชุมชน และอาศัยอยู่ในชุมชนอย่างมีความสุข

2.5 ชุมชนที่มีภาวะผู้นำเข้มแข็ง หมายถึง ชุมชนที่เข้มแข็งด้วยปัจจัยภาวะผู้นำ ในเรื่องการมีวิสัยทัศน์ การสร้างแรงจูงใจ การมีบารมีและความสำคัญต่อการเป็นผู้นำ ดังนี้

2.5.1 การมีวิสัยทัศน์ หมายถึง การพิจารณาถึง การมีเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนอย่างชัดเจน มีความสามารถในการมองเห็นปัญหา มีความสามารถในการคาดการณ์ในอนาคต และมีการเปลี่ยนแปลงสภาพการพัฒนาชุมชน

2.5.2 การสร้างแรงจูงใจ หมายถึง การพิจารณาถึง การกระตุ้นให้ทำงานด้วยความกระตือรือร้นและเต็มใจ ความสามารถในการพูดโน้มน้าวใจ การใช้ศิลปะในแนะนำการทำงาน และการกระทำตนเองให้เป็นแบบอย่างที่ดี

2.5.3 การมีบาร์มี หมายถึง การพิจารณาถึงการได้รับการยอมรับนับถือจากสมาชิกชุมชน สมาชิกชุมชนให้ความเคารพเชื่อฟัง การแก้ปัญหาความขัดแย้งอย่างซื่อตรงและยุติธรรม และการได้รับความชมเชยจากความสำเร็จของงาน

2.5.4 การสำนึกต่อการเป็นผู้นำ หมายถึง การพิจารณาถึงการยอมรับในความสำเร็จและความล้มเหลว เปิดโอกาสและเคารพความคิดเห็นของผู้อื่น มีความมุ่งมั่นและเสียสละ และการมีคุณธรรมและจริยธรรม

2.6 ชุมชนที่มีเครือข่าย หมายถึง ชุมชนที่เข้มแข็งด้วยเครือข่าย ในเรื่องความร่วมมือ การสนับสนุนจากภายนอกและ การสร้างเครือข่าย

2.6.1 ความร่วมมือ หมายถึง การพิจารณาถึงการมีความหลากหลายทั้งกิจกรรม/องค์กร ใช้ความร่วมมือเพื่อกิจกรรมสาธารณะและการเจรจาต่อรอง มีการติดต่อสื่อสารแนวราบ (เป็นสาธารณะ) ในลักษณะความสัมพันธ์ที่ดี และการประสานงานที่เกินความสามารถของชุมชน

2.6.2 การสนับสนุนจากภายนอก หมายถึง การพิจารณาถึงการที่หน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุนช่วยเหลือด้านการพัฒนา ได้รับการยอมรับจากสังคมภายนอก มีการติดต่อแลกเปลี่ยนทางการค้า มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน

2.6.3 การสร้างเครือข่าย หมายถึง การพิจารณาถึงการมีเพื่อน และพวกพ้องในการทำงาน มีการแลกเปลี่ยนทรัพยากรแก่กัน มีการเรียนรู้ประสบการณ์ทำงานร่วมกัน และความสามารถในการประหยัด งบประมาณ เวลาได้

2.7 ชุมชนที่มีจิตวิญญาณ หมายถึง ชุมชนที่เข้มแข็งด้วยความรู้สึกร่วมในเชิงนามธรรมในเรื่อง สำนึกความเป็นชุมชน ชุมชนที่มีน้ำใจ ชุมชนคุณธรรมและชุมชนที่มีชีวิต ดังนี้

2.7.1 สำนึกความเป็นชุมชน หมายถึง การพิจารณาถึงการมีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน มีความรู้สึกมั่นคงอบอุ่นทางจิตใจ มีความรู้สึกสัมพันธ์กันภายในกลุ่ม และการแสดงความรับผิดชอบต่อชุมชนร่วมกัน

2.7.2 ชุมชนที่มีน้ำใจ หมายถึง การพิจารณาถึงการไม่เบียดเบียนเอาเปรียบต่อส่วนรวม เสียสละเพื่อส่วนรวม มีการแบ่งปันต่อกัน และมีการช่วยเหลือระหว่างกัน

2.7.3 ชุมชนคุณธรรม หมายถึง การพิจารณาถึงการเคารพในระบบอาวุโสในชุมชน มีการเรียนรู้การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข มีความเมตตากรุณาต่อกันในฐานะเพื่อนมนุษย์ และการพึ่งพาอาศัยกัน

2.7.4 ชุมชนที่มีชีวิต หมายถึง การพิจารณาถึงการมีค่านิยมต่อความเชื่อสูงสุดร่วมกัน มีวิวัฒนาการด้วยตัวของชุมชน มีวัฒนธรรมภูมิปัญญาของชุมชน และการมีความสัมพันธ์ในแนวราบ

3. ความหมายของตัวแปรที่เป็นองค์ประกอบของชุมชนที่ยั่งยืน

3.1 การเสริมสร้างชุมชนที่ยั่งยืน หมายถึง การขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดจากองค์ประกอบชุมชนที่ยั่งยืนคือ ชุมชนเพื่อพัฒนามนุษย์ ชุมชนเพื่อพัฒนาสีเขียว ชุมชนเพื่อการพัฒนาสร้างสรรค์ และชุมชนเพื่อการพัฒนาสังคม

3.2 ชุมชนเพื่อพัฒนามนุษย์ หมายถึง การขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดจากองค์ประกอบชุมชนเพื่อพัฒนามนุษย์ ในเรื่องพฤติกรรม วิถีชีวิต การพัฒนาจิตใจ และการพัฒนาคุณภาพ ดังนี้

3.2.1 พฤติกรรม หมายถึง การพิจารณาถึงความเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ ความเสมอภาคทางโอกาส การจัดความยากจน และการรักษาศิลปวัฒนธรรม

3.2.2 วิถีชีวิต หมายถึง การพิจารณาถึง การสร้างหลักประกันในการดำเนินชีวิตได้อย่างปลอดภัยมั่นคง การเรียนรู้ตลอดเวลาทั้งชีวิตและการพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชน

3.2.3 การพัฒนาจิตใจ หมายถึง การพิจารณาถึงแบ่งปันผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเป็นธรรม ความภาคภูมิใจในความเป็นชุมชนที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การร่วมกันดูแลและเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติ และ การสร้างเจตคติที่ดีต่อสิ่งแวดล้อมและเล็กความคิดที่เห็นแก่ตัว

3.2.4 การพัฒนาคุณภาพ หมายถึง การพิจารณาถึงการมีสุขภาพพลานามัยที่แข็งแรงสมบูรณ์ การมีความรู้ที่สามารถนำไปใช้ประกอบอาชีพได้อย่างหลากหลาย การมีรายได้และอาชีพที่มั่นคง และการพัฒนาแบบองค์รวมให้เกิดความสมดุล

3.3 ชุมชนเพื่อพัฒนาสีเขียว หมายถึง การขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดจากองค์ประกอบชุมชนเพื่อพัฒนาสีเขียว ในเรื่องประชากร มลภาวะ ทรัพยากร ดังนี้

3.3.1 ประชากร หมายถึง การพิจารณาถึง การสร้างพลังการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ การกำหนดกฎ ระเบียบ นโยบายการจัดการทรัพยากร จัดสำนักรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมในชุมชน และการลงมือแก้ไขสิ่งแวดล้อมที่เสียไปและป้องกันไม่ให้เกิดใหม่

3.3.2 มลภาวะ หมายถึง การพิจารณาถึงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตร มีระบบการกำจัดขยะที่เป็นรูปธรรม การมีสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิตที่ดี และการไม่ก่อมลพิษทางน้ำและทางอากาศ

3.3.3 ทรัพยากร หมายถึง การพิจารณาถึงการมีประสิทธิภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้มีความอุดมสมบูรณ์ การอนุรักษ์ฟื้นฟูและรักษาสภาพแวดล้อมชุมชนศิลปวัฒนธรรมและแหล่งท่องเที่ยว และการลดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

3.4 ชุมชนเพื่อการพัฒนาสร้างสรรค์ หมายถึง การขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดจากองค์ประกอบชุมชนเพื่อการพัฒนาสร้างสรรค์ ในเรื่องวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ ดังนี้

3.4.1 วิทยาศาสตร์ หมายถึง การพิจารณาถึง การนำเอาความรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต การอนุรักษ์พลังงานและการใช้พลังงานทดแทน การให้การศึกษาอย่างทั่วถึง และการอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรให้ไว้ใช้จนถึงลูกหลาน

3.4.2 เทคโนโลยี หมายถึง การพิจารณาถึงการใช้เทคโนโลยีให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ขอบเขตในการใช้เพื่อความสะดวกของระบบ การใช้กระบวนการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีสะอาด และการลดปริมาณของเสียไม่ทำลายสภาพแวดล้อม

3.4.3 พฤติกรรมทางเศรษฐกิจ หมายถึง การพิจารณาถึงการลดการใช้หรือบริโภคสิ่งที่สิ้นเปลือง การนำผลิตภัณฑ์ที่ใช้แล้วกลับมาใช้ใหม่ การแปรรูปผลิตภัณฑ์แล้วนำกลับมาใช้ใหม่ และการใช้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต

3.5 ชุมชนเพื่อการพัฒนาสังคม หมายถึง การขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดจากองค์ประกอบชุมชนเพื่อการพัฒนาสังคม ในเรื่อง การเสริมความพร้อมของชุมชนและการสร้างความสมดุลของระบบ ดังนี้

3.5.1 การเสริมความพร้อมของชุมชน หมายถึง การพิจารณาถึงการใช้ภูมิปัญญาของชุมชนให้สามารถรองรับผลกระทบจากกระแส โลกาภิวัตน์ การพัฒนาระบบการคุ้มครองทางสังคมที่เอื้อต่อประโยชน์อย่างยุติธรรมทุกชนชั้น การสร้างพลังการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยการกำหนดความชัดเจนของนโยบาย และการใช้ทุนทางสังคมให้เกิดประโยชน์สูงสุดและมีความยั่งยืน

3.5.2 การสร้างความสมดุลของระบบ หมายถึง การพิจารณาถึงการใช้การแก้ปัญหาอย่างบูรณาการทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง หาทางลดทำลายค่านิยมและพฤติกรรมไม่เหมาะสม เชื่อมโยงการพัฒนาทุกมิติในการดำรงชีวิตการมองแบบองค์รวม และมุ่งถึงวัตถุประสงค์หลักคือวิถีชีวิตที่ยั่งยืนของคนไทย